

1.

Οί Ἀξίες, ἡ Ψυχολογία καί ἡ Ἀνθρώπινη Ὑπαρξη

Ἡ θεωρητική θέση αὐτῆς τῆς μελέτης εἶναι πὼς οἱ ἀξίες ἔχουν τὴ ρίζα τους στὶς ἴδιες τὶς συνθήκες τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης καὶ πὼς, κατὰ συνέπεια, ἡ γνώση τῶν συνθηκῶν αὐτῶν – δηλαδή τῆς «ἀνθρώπινης κατάστασης» – μᾶς ὀδηγεῖ στὴν ἐδραίωση ἀξιῶν μὲ ἀντικειμενική ἰσχύ· ἡ ἰσχύς αὐτὴ ὑπάρχει μόνο σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὴν ὕπαρξη τοῦ ἀνθρώπου· ἔξω ἀπ' αὐτόν, δέν ὑπάρχουν ἀξίες. Ποιὰ εἶναι ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ποιές εἶναι οἱ εἰδικές συνθήκες τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης καὶ ποιές εἶναι οἱ ἀνάγκες πού ἔχουν τὶς ρίζες τους σ' αὐτές τὶς συνθήκες;

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀποσπαστεῖ ἀπὸ τὴν πρωταρχικὴ ἔνωση μὲ τὴ φύση, πού χαρακτηρίζει τὴν ὕπαρξη τοῦ ζώου. Διαθέτοντας καὶ τὴ λογικὴ καὶ τὴ φαντασία, ἔχει συνείδηση τῆς μοναξιάς καὶ τοῦ χωρισμοῦ του, τῆς ἀδυναμίας καὶ τῆς ἀγνοιάς του, τοῦ τυχαίου τῆς γέννησης καὶ τοῦ θανάτου του. Αὐτὴ τὴν κατάσταση πραγμάτων δέ θά μπορούσε νὰ τὴν ἀντέξει οὔτε λεπτό, ἂν δέν ἔβρισκε νέους δεσμούς μὲ τοὺς συνανθρώπους του, δεσμούς οἱ ὅποιοι ἀντικαθιστοῦν τοὺς παλιότερους πού ρυθμίζονταν ἀπὸ τὰ ἔνστικτα. Ἀκόμα κι ἂν μπορούσε νὰ ἱκανοποιήσῃ ὅλες τὶς βιολογικὲς του ἀνάγκες, θά βίωνε τὴ μοναξιά καὶ τὴν ἀτομικότητά του σάν μιὰ φυλακὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία θά ἔπρεπε ν' ἀποδράσῃ γιὰ νὰ μὴν τρελαθεῖ. Στὴν πραγματικότητα, ὁ τρελὸς εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού ἀπέτυχε νὰ δημιουργήσει ὁποιαδήποτε ἔνωση καὶ εἶναι φυλακισμένος ἀκόμα κι ἂν δέ βρῖσκεται πίσω ἀπὸ καγκελωτὰ παράθυρα. Ἡ ἔνωση μὲ ἄλλα ζωντανὰ πλάσματα, ἡ σχέση μαζί τους, εἶναι μιὰ ἐπιτα-

χτική ανάγκη τοῦ ἀνθρώπου, ἀπό τήν ἱκανοποίηση τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται ἡ ψυχική του ὑγεία. Ἡ ἀνάγκη αὐτή βρῖσκεται στή βάση ὄλων τῶν φαινομένων πού ἀποτελοῦν τή συνολική κλίμακα τῶν στενῶν ἀνθρώπινων σχέσεων, ὄλων τῶν παθῶν πού ὀνομάζονται ἐρωτικά, μέ τήν εὐρύτερη ἔννοια τῆς λέξης.

Τήν ἔνωση αὐτή μπορεῖ κανεῖς νά τήν ἐπιδιώξει καί νά τήν πετύχει μέ διάφορους τρόπους. Μπορεῖ ὁ ἀνθρώπος νά προσπαθήσει νά γίνει ἕνα μέ τόν κόσμο ὑποτασσόμενος σ' ἕνα ἄτομο, σέ μιά ομάδα, σ' ἕνα θεσμό, στό Θεό. Μέ τόν τρόπο αὐτό ὑπερβαίνει τή μερικότητα τῆς ἀτομικῆς του ὑπαρξης, γίνεται μέρος κάποιου ἀτόμου ἢ κάποιου πράγματος μεγαλύτερου ἀπό τόν ἴδιο καί διώνει τήν ταυτότητά του σέ σύνδεση μέ τήν ἐξουσία στήν ὁποία ἔχει ὑποταχθεῖ. Ἐνας ἄλλος τρόπος ξεπεράσματος τῆς χωριστῆς ὑπαρξης εἶναι ν' ἀκολουθήσει τόν ἀντίθετο δρόμο: ὁ ἀνθρώπος μπορεῖ νά προσπαθήσει νά ἔνωθει μέ τόν κόσμο ἐξουσιάζοντάς τον, κάνοντας τούς ἄλλους μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του καί ξεπερνώντας ἔτσι τήν ἀτομική του ὑπαρξη μέ τήν κυριαρχία.

Τό κοινό στοιχεῖο στήν ὑποταγή καί τήν κυριαρχία εἶναι ἡ συμβιωτική φύση τῆς σχέσης. Καί τά δύο ἄτομα μιᾶς τέτοιας σχέσης ἔχουν χάσει τήν αὐτάρκεια καί τήν ἐλευθερία τους. Ζοῦν ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλον καί σέ βᾶρος ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου, ἱκανοποιώντας τή λαχτάρα τους γιά στενή ἐπαφή, ὑποφέροντας ὁμως ἀπό τήν ἔλλειψη τῆς ἐσωτερικῆς δύναμης καί τῆς αὐτοπεποίθησης πού προϋποθέτουν ἐλευθερία καί ἀνεξαρτησία καί ἀπό τή μόνιμη ἀπειλή τῆς συνειδητῆς ἢ τῆς ἀσυνειδητῆς ἐχθρότητας πού θά προκαλέσει κάποτε ἡ συμβιωτική σχέση. Ἡ ἔκφραση τοῦ πάθους ὑποταγῆς (μαζοχισμός) ἢ ἐξουσιασμοῦ (σαδισμός) δέν ὀδηγεῖ ποτέ στήν ἱκανοποίηση. Τά πάθη αὐτά ἔχουν ἕνα αὐτοεπιταχυνόμενο δυναμισμό, καί ἐπειδή καμία ποσότητα ὑποταγῆς ἢ κυριαρχίας (ἀποχτημάτων ἢ φήμης) δέν ἀρκεῖ ποτέ γιά νά δώσει μιά αἴσθηση ταυτότητας καί ἔνωσης, χρειάζεται ὄλο καί μεγαλύτερη ποσότητα. Τό τελικό ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν παθῶν εἶναι ἡ ἥττα. Δέν μπορεῖ νά γίνει διαφορετικά. Ἄν καί ὁ σκοπός τους εἶναι νά δημιουργήσουν

μιά αίσθηση ένότητας, στό τέλος καταστρέφουν τήν αίσθηση τής άκεραιότητας. Τό άτομο πού βρίσκεται υπό τό κράτος του ένός θη του άλλου πάθους, καταλήγει νά έξαρτάται από τούς άλλους· αντί νά αναπτύσσει τήν ατομική του ύπαρξη, έξαρτάται από αυτούς στούς όποιους ύποτάσσεται ή ύποτάσσει.

Δέν ύπάρχει παρά μόνον ένα πάθος πού ίκανοποιεί τήν ανάγκη του ανθρώπου νά ένωθεί μέ τόν κόσμο διατηρώντας ταυτόχρονα μία αίσθηση άκεραιότητας και ατομικότητας, και τό πάθος αυτό είναι ή *άγάπη*. *‘Η άγάπη είναι ή ένωση μέ κάποιον ή κάτι έξω από μās, μέ τήν προϋπόθεση νά διατηρηθεί ό διαχωρισμός και ή άκεραιότητα του δικου μας έαυτου. Είναι μία έμπειρία μοιράσματος, έπικοινωνίας, πού επιτρέπει τό ξετύλιγμα τής έσωτερικής δραστηριότητας του καθενός. Τό βίωμα τής άγάπης δέν έχει ανάγκη τίς αυταπάτες. Δέν χρειάζεται νά ώραιοποιήσω τήν εικόνα του άλλου ή του έαυτου μου, άφου ή πραγματικότητα τής ενεργητικής έπικοινωνίας και άγάπης μου επιτρέπει νά ξεπεράσω τήν ατομική μου ύπαρξη και ταυτόχρονα νά βιώσω τόν έαυτό μου σαν φορέα των ενεργητικων δυνάμεων πού αποτελούν τήν ούσία τής άγάπης. Αυτό πού έχει σημασία είναι ή ειδική ποιότητα τής άγάπης, όχι τό αντικείμενο. ‘Η άγάπη βρίσκεται στην έμπειρία τής ανθρώπινης άλληλεγγύης μέ τούς συνανθρώπους μας, βρίσκεται στον έρωτα του άντρα μέ τή γυναίκα, στή στοργή τής μάνας για τό παιδί της και στην άγάπη πού νιώθει κανείς για τόν έαυτό του σαν ανθρώπινο πλάσμα. Βρίσκεται ακόμα στή μυστικιστική έμπειρία τής ένωσης. Μέσα στην πράξη τής άγάπης γίνομαι ένα μέ τό Πάν, κι ώστόσο είμαι ό έαυτός μου, ένα μοναδικό, χωριστό, περιορισμένο και θνητό ανθρώπινο πλάσμα. Μέσα από κάθε πολικότητα ανάμεσα στην ένωση και τό χωρισμό, ή άγάπη γεννιέται και ξαναγεννιέται.*

Μιά άλλη πλευρά τής ανθρώπινης ύπόστασης, στενά συνδεδεμένη μέ τήν ανάγκη τής συσχέτισής του είναι ή θέση του *πλάσματος* στην όποία βρίσκεται, και ή ανάγκη του νά ξεπεράσει αυτή τήν κατάσταση του παθητικού δημιουργήματος. ‘Ο άνθρωπος ρίχνεται στον κόσμο χωρίς τή θέληση ή τή συγκατάθεσή του. ‘Από τήν άποψη αυτή δέν είναι διαφορετικός από τά ζώα, τά φυτά και τήν άνόργανη ύλη. ‘Αλλά καθώς είναι

προικισμένος μέ λογική καί φαντασία, δέν. μπορεί νά άρκεστέϊ στόν παθητικό ρόλο του δημιουργήματος, του ζαριου πού ρίχνει κάποιο χέρι στό τραπέζι. Σπρώχνεται άπό τήν ανάγκη νά ξεπεράσει τό ρόλο του δημιουργήματος, τό τυχαίο καί παθητικό τής ύπαρξής του, γινόμενος «δημιουργός».

‘Ο άνθρωπος μπορεί νά δημιουργήσει ζωή. Αυτή είναι μία θαυμαστή ιδιότητα πού μοιράζεται βέβαια μέ όλα τά ζωντανά πλάσματα, μέ τή διαφορά όμως πώς μόνον αυτός έχει συνείδηση ότι είναι δημιούργημα καί δημιουργός. ‘Ο άνθρωπος μπορεί νά δημιουργήσει ζωή, ή μάλλον ή γυναίκα μπορεί νά δημιουργήσει ζωή, γεννώντας ένα παιδί καί φροντίζοντάς το μέχρι νά μεγαλωσει άρκετά καί νά μπορεί νά φροντίσει μόνο του τόν έαυτό του. ‘Ο άνθρωπος – κι ό άντρας καί ή γυναίκα – μπορεί νά δημιουργήσει φυτεύοντας σπόρους, κατασκευάζοντας ύλικά αντικείμενα, δημιουργώντας τέχνη καί ιδέες, αγαπώντας ό ένας τόν άλλον. Μέσα στην πράξη τής δημιουργίας, ό άνθρωπος ξεπερνάει τόν έαυτό του σαν πλάσμα, ύψώνεται πέρα άπό τήν παθητικότητα καί τό τυχαίο τής ύπαρξής του καί μπαίνει στό βασίλειο τής σκοπιμότητας καί τής έλευθερίας. ‘Από αυτή τήν ανάγκη του ανθρώπου για αυτοξεπέραςμα, πηγάζει ή αγάπη, ή τέχνη, ή θρησκεία καί ή ύλική παραγωγή.

‘Η δημιουργία προϋποθέτει δραστηριότητα καί ένδιαφέρον. Προϋποθέτει αγάπη γι’ αυτό πού δημιουργεί κανείς. Πώς λοιπόν μπορεί νά λύσει ένας άνθρωπος τό πρόβλημα του αυτοξεπεράσματος άν δέν είναι ικανός για δημιουργία, άν δέν μπορεί ν’ αγαπήσει; ‘Υπάρχει μία άλλη άπάντηση σ’ αυτή τήν ανάγκη του ξεπεράσματος· άν δέν μπορώ νά δημιουργήσω ζωή, μπορώ νά τήν καταστρέψω. ‘Η καταστροφή τής ζωής είναι ένας άλλος τρόπος ξεπεράσματος της. Καί, πραγματικά, τό γεγονός ότι ό άνθρωπος μπορεί νά καταστρέψει τή ζωή είναι μία θαυματουργία όσο καί τό γεγονός τής δημιουργίας, γιατί ή ζωή είναι τό θαύμα, τό ανεξήγητο. Μέσα στην πράξη τής καταστροφής ό άνθρωπος τοποθετείται πάνω άπό τή ζωή καί ξεπερνάει τόν έαυτό του σαν δημιούργημα. ‘Ετσι, ή τελική έκλογή του ανθρώπου κάτω άπό τήν πίεση τής ανάγκης νά ξεπεράσει τόν έαυτό του είναι νά δημιουργήσει ή νά καταστρέ-

ψει, ν' αγαπήσει ή νά μισήσει. 'Η τρομαχτική δύναμη τής θέλησης για καταστροφή, πού βλέπουμε στην ιστορία του ανθρώπου και πού δοκιμάσαμε τόσο οδυνηρά στην εποχή μας, έχει τις ρίζες της στη φύση του ανθρώπου, όπως και ή ώθηση για δημιουργία. 'Όταν λέμε πώς ο άνθρωπος είναι ικανός ν' αναπτύξει την πρωταρχική του δυνατότητα για αγάπη και λογική σκέψη, δέ σημαίνει πώς τρέφουμε μιά άπλοϊκή πίστη στην καλοσύνη του ανθρώπου. 'Η καταστροφικότητα είναι μιά δεύτερη δυνατότητα, μέ ρίζες στην ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου, μέ την ίδια ένταση και δύναμη του κάθε πάθους. 'Αλλά – και αυτό είναι τό ούσιαστικό σημείο τής θέσης μου – ή καταστροφικότητα βρίσκεται σέ *έναλλακτική* θέση σέ σχέση μέ τή δημιουργικότητα. 'Η δημιουργία και ή καταστροφή, ή αγάπη και τό μίσος δέν είναι δύο ένστικτα πού υπάρχουν ανεξάρτητα. Είναι και τά δυό απαντήσεις στην ίδια ανάγκη για αυτόξεπέραςμα, και ή θέληση τής καταστροφής ξυπνάει όταν ή έπιθυμία τής δημιουργίας δέν μπορεί νά ικανοποιηθεί. Βέβαια, ή ικανοποίηση τής ανάγκης για δημιουργία οδηγεί στην ευτυχία, ενώ ή καταστροφικότητα στον πόνο – του ίδιου του καταστροφικού ατόμου πάνω άπ' όλα.

Μιά τρίτη ανάγκη, σύμφωνα πάντα μέ τις συνθήκες τής ανθρώπινης ύπρξης, είναι ή ανάγκη για *ρίζες*. 'Η γέννηση του ανθρώπου σάν άνθρωπος σημαίνει την αρχή τής έξόδου του από τή φυσική του πατρίδα, την αρχή τής αποδέσμευσής του από τους φυσικούς δεσμούς. Αυτή ή αποδέσμευση όμως προκαλεί φόβο· αν χάσει ο άνθρωπος τις φυσικές του ρίζες, τότε πού βρίσκεται και ποιός είναι; Θα βρεθεί μόνος του, χωρίς πατρίδα, χωρίς ρίζες. 'Η μοναξιά κι ή αδυναμία του θα είναι άφόρητες, θα τρελαθεί. 'Ο άνθρωπος μπορεί ν' αποκοπεί από τις φυσικές ρίζες μόνο στό βαθμό πού βρίσκει νέες *ανθρώπινες* ρίζες και μόνο άφου τις βρει νιώθει ξανά πώς ο κόσμος αυτός είναι ή πατρίδα του. Είναι λοιπόν περίεργο, ύστερα άπ' αυτό, όταν βλέπουμε στον άνθρωπο μιά βαθιά λαχτάρα νά διατηρήσει τους φυσικούς δεσμούς, νά άντιταχθεί στό ξερίζωμα του από τή φύση, από τή μητέρα, τό αίμα και τό χώμα;

'Ο πιο στοιχειώδης από τους φυσικούς δεσμούς είναι ο δεσμός του παιδιού μέ τή μητέρα του. Τό παιδί αρχίζει τή ζωή

του μέσα στην κοιλιά της μητέρας του και ζει εκεί περισσότερο χρόνο απ' όσο πολλά ζωα· ακόμα και μετά τη γέννησή του, τό παιδί εξακολουθεί νά είναι άνίσχυρο και έντελώς έξαρτημένο από τή μητέρα του· αύτή ή περίοδος τής αδυναμίας και τής έξάρτησης είναι και πάλι πολύ πιό παρατεταμένη από αύτήν τών ζώων. Στά πρώτα χρόνια τής ζωής του παιδιού, ό χωρισμός του από τή μητέρα δέν είναι πλήρης. Έξαρτιέται απ' αύτήν για τήν ικανοποίηση όλων τών σωματικών του αναγκών, τής ζωτικής του ανάγκης για ζεστασιά και στοργή· ή μητέρα δέν τό γεννά μόνο, αλλά συνεχίζει νά του δίνει ζωή. Ή φροντίδα της δέν έξαρτάται από κάτι πού της προσφέρει τό παιδί, από κάποια ύποχρέωση πού πρέπει ν' ανταποδώσει τό παιδί· είναι μιά προσφορά άνευ όρων. Τό φροντίζει επειδή αυτό τό νέο πλάσμα είναι τό παιδί της. Σ' αυτά τά αποφασιστικά πρώτα χρόνια τής ζωής του, τό παιδί βιώνει τή μητέρα του σάν πηγή ζωής, σάν μιά προστατευτική, τροφοδότρα δύναμη πού τό περιβάλλει από παντού. Ή μητέρα είναι ή τροφή· είναι ή αγάπη, ή ζεστασιά, είναι ή γή. Ή αγάπη της σέ κάνει ζωντανό, ριζωμένο, σου δίνει μιά πατρίδα.

Όπως στή γέννηση εγκαταλείπουμε τό προστατευτικό περίβλημα τής μήτρας, έτσι όταν μεγαλώνουμε εγκαταλείπουμε τόν προστατευτικό κύκλο τής μητέρας. Άκόμα όμως και στόν ώριμο ένήλικο, ποτέ δέ χάνεται ή νοσταλγία για τήν κατάσταση αύτή όπως υπήρχε κάποτε παρά τό γεγονός πώς ύπάρχει πραγματικά μεγάλη διαφορά ανάμεσα στόν ένήλικο και τό παιδί. Ό ένήλικος έχει τή δύναμη νά στηριχτεί στά δικά του πόδια, νά φροντίσει τόν έαυτό του και άλλα άτομα, ένω τό παιδί δέν μπορεί ακόμα νά τά κάνει όλα αυτά. Άλλά άν σκεφτούμε τίς αυξανόμενες πολυπλοκότητες τής ζωής, τήν αποσπασματική φύση τής γνώσης μας, τό τυχαίο τής ένήλικης ύπαρξής μας, τά αναπόφευκτα λάθη μας, θά δούμε ότι ή θέση του ένήλικου δέν είναι καθόλου διαφορετική από του παιδιού μέ τή γενική της έννοια. Ό ένήλικος έχει μιά ανάγκη βοήθειας, ζεστασιάς, προστασίας, διαφορετική και ίδια συνάμα μ' εκείνην του παιδιού. Πρέπει άραγε νά μās ξαφνιάζει πού συναντάμε στό μέσο ένήλικο μιά βαθιά νοσταλγία για τήν ασφάλεια και τίς στέρεες ρίζες πού του πρόσφερε κάποτε ή

σχέση του μέ τή μητέρα του; Δέν είναι φυσικό νά μήν μπορεῖ ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπ' αὐτή τή νοσταλγία παρά ὅταν βρεῖ ἄλλους τρόπους νά ριζώσει;

Στήν ψυχοπαθολογία βρίσκουμε ἄφθονες ἐκδηλώσεις τοῦ φαινομένου αὐτοῦ, τῆς ἄρνησης δηλαδή τοῦ ἀτόμου νά ἐγκαταλείψει τήν προστατευτική τροχιά τῆς μητέρας. Στήν πιό ἀκραία μορφή βρίσκουμε τήν ἐπιθυμία τῆς ἐπιστροφῆς στή μητέρα. Ἐνα ἄτομο πού κατατρύχεται ἀπ' αὐτή τήν ἐπιθυμία μπορεῖ νά δώσει μιά εἰκόνα σχιζοφρενίας. Νιώθει καί ἐνεργεῖ σάν ἔμβρυο στήν κοιλιά τῆς μάνας του καί εἶναι ἀνίκανος νά ἀναλάβει ἀκόμα καί τίς πιό στοιχειώδεις δραστηριότητες τοῦ μικροῦ παιδιοῦ. Σέ πολλές ἀπό τίς πιό σοβαρές νευρώσεις συναντᾶμε τήν ἴδια νοσταλγία ἀλλά σάν ἀπωθημένη ἐπιθυμία πού ἐκδηλώνεται μόνο στά ὄνειρα, τά συμπτώματα καί τή νευρωσική συμπεριφορά καί πού ἀπορρέει ἀπό τή σύγκρουση ἀνάμεσα στή βαθύτερη ἐπιθυμία τοῦ ἀτόμου νά μείνει στήν κοιλιά τῆς μάνας καί στίς πιό ἐνήλικες ἀπαιτήσεις τῆς προσωπικότητας πού τείνει πρὸς μιά υσιολογική ζωή. Στά ὄνειρα ἡ νοσταλγία αὐτή ἐκδηλώνεται συμβολικά μέ τή διαμονή σέ μιά σκοτεινή σπηλιά, σ' ἕνα μονοθέσιο ὑποβρύχιο, μέ τό βούτηγμα στά βαθιά νερά κλπ. Στή συμπεριφορά ἑνός τέτοιου ἀτόμου συναντᾶμε ἕνα φόβο ἀπέναντι στή ζωή καί ἕνα αἶσθημα ἔντονης ἔλξης πρὸς τό θάνατο (πού φαντασιακά ἀποτελεῖ τήν ἐπιστροφή στή μητέρα, τή μητέρα γῆ).

Μιά πιό ἐλαφρῆ μορφή καθήλωσης στή μητέρα ἔχουμε στίς περιπτώσεις πού τό ἄτομο ἔχει ἐπιτρέψει στόν ἑαυτό του νά «γεννηθεῖ», μά φοβᾶται νά κάνει τό ἐπόμενο βῆμα, νά ἀποκοπεί ἀπό τό στήθος τῆς μητέρας. Τά ἄτομα πού ἔχουν σταματήσει σ' αὐτό τό στάδιο τῆς ἀνάπτυξης νιώθουν τή βαθιά ἀνάγκη τῆς προστασίας, τῆς στοργικῆς φροντίδας καί περιποίησης ἀπό μιά μητρική φιγούρα· εἶναι οἱ αἰώνια ἐξαρτημένοι πού εἶναι φοβισμένοι κι ἀνασφαλεῖς χωρίς τή μητρική προστασία, μά πού γίνονται αισιόδοξοι καί ἐνεργητικοί ὅταν τούς προσφέρεται μιά στοργική μητέρα ἢ τό ὑποκατάστατό της, στήν πραγματικότητα ἢ στή φαντασία.

Ἡ ζωή εἶναι μιά διαδικασία συνεχοῦς ἀναγέννησης. Ἡ τραγωδία στή ζωή μας εἶναι πὼς πολλές φορές πεθαίνουμε

πρίν γεννηθούμε. Τό νά γεννηθείς ώστόσο δέ σημαίνει μόνο ν' άπελευθερωθείς από τή μήτρα, τόν κόλπο, τήν άγκαλιά κ.λπ. αλλά και νά έλευθερωθείς γιά νά γίνεις ένεργητικός και δημιουργικός. 'Ακριβώς όπως τό νεογέννητο βρέφος πρέπει ν' αρχίσει ν' ανασαίνει μόλις κοπεί ό όμφάλιος λώρος, έτσι και ό άνθρωπος γενικά πρέπει νά είναι ένεργητικός και δημιουργικός σέ κάθε στιγμή τής γέννησης. "Όταν ό άνθρωπος γεννηθεί ολοκληρωτικά, βρίσκει ένα νέο τρόπο ριζώματος: είναι ή δημιουργική του συσχέτιση μέ τόν κόσμο και ή συνακόλουθη άλληλεγγύη μέ τόν άνθρωπο και τή φύση. 'Ενώ πρίν ήταν παθητικά ριζωμένος στή φύση και τή μήτρα, τώρα ό άνθρωπος γίνεται και πάλι ένα – αυτή τή φορά όμως ένεργητικά και δημιουργικά μ' όλόκληρη τή ζωή.

Τό τέταρτο πράγμα πού έχει ανάγκη ό άνθρωπος είναι μιά *αίσθηση ταυτότητας*. Θά μπορούσαμε νά καθορίσουμε τόν άνθρωπο σάν τό ζώο πού μπορεί νά πει «'Εγώ», πού μπορεί νά συνειδητοποιεί τόν έαυτό του σάν ξεχωριστή όντότητα. 'Τό ζώο, όντας μέσα στή φύση χωρίς νά τήν υπερβαίνει, δέν έχει συνείδηση του έαυτού του, ούτε ανάγκη γιά μιά αίσθηση ταυτότητας. 'Ο άνθρωπος όμως πού έχει ξεριζωθεί από τή φύση και είναι προικισμένος μέ λογική και φαντασία, χρειάζεται νά διαμορφώνει μιά έννοια του έαυτού του, χρειάζεται νά λείει και νά αισθάνεται «'Εγώ είμαι έγώ». 'Επειδή δέν διώνεται αλλά διώνει, επειδή έχει χάσει τήν αρχέγονη ένότητα μέ τή φύση, επειδή είναι υποχρεωμένος νά αποφασίζει, επειδή συνειδητοποιεί τόν έαυτό του και τό συνάνθρωπό του σάν χωριστά άτομα, πρέπει νά είναι σέ θέση νά συλλαμβάνει τόν έαυτό του σάν τό υποκείμενο τών πράξεών του. "Όπως συμβαίνει μέ τήν ανάγκη τής συσχέτισης, του ριζώματος και του ξεπεράσματος, αυτή ή ανάγκη τής ταυτότητας είναι τόσο ζωτική και έπιταχτική πού ό άνθρωπος δέ θά διατηρούσε τήν ψυχική υγεία του άν δέν έβρισκε κάποιο τρόπο νά τήν ικανοποιήσει. 'Η αίσθηση τής ταυτότητας αναπτύσσεται στον άνθρωπο στή διαδικασία ανάδυσης από τά «αρχέγονα δεσμά» πού τόν συνδέουν μέ τή μητέρα και τή φύση. Τό βρέφος πού ακόμα νιώθει ένωμένο μέ τή μητέρα, δέν μπορεί νά πει «'Εγώ» και ούτε τό έχει ανάγκη. Μόνον όταν συλλάβει τόν έξωτερικό κόσμο σάν κάτι ξεχωρι-

στό και διαφορετικό φτάνει στή συνείδηση τουῦ ἑαυτοῦ του σάν χωριστή ὑπαρξη και ἡ λέξη «'Εγώ» σέ ἀναφορά πρὸς τόν ἑαυτό του εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς τελευταῖες πού μαθαίνει.

Στὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους ὁ βαθμὸς τῆς συνειδητοποίησης τοῦ ἀνθρώπου σάν χωριστή ὑπαρξη, ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸ βαθμὸ πού ἔχει ἀποχωριστεῖ ἀπὸ τὴν πατριὰ και πού ἔχει ἀναπτυχθεῖ μέσα του ἡ διαδικασία τῆς ἀτομικοποίησης. Τὸ μέλος μιᾶς πρωτόγονης πατριᾶς μπορεῖ νά ἐκφράσει τὴν αἴσθηση τῆς ταυτότητάς του λέγοντας «'Εγώ εἶμαι ἐμεῖς»· δέν μπορεῖ ἀκόμα νά συλλάβει τόν ἑαυτό του σάν «ἄτομο» πού ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὴν ὀμάδα του. Στὸ μεσαιωνικὸ κόσμο, τὸ ἄτομο ταυτιζόταν μέ τόν κοινωνικὸ του ρόλο στή φεουδαρχικὴ ἱεραρχία. Ὁ χωρικός δέν ἦταν ὁ ἀνθρώπος πού ἔτυχε νά εἶναι χωρικός κι ὁ φεουδάρχης δέν ἦταν αὐτός πού ἔτυχε νά εἶναι φεουδάρχης. Ἦταν χωρικός ἢ φεουδάρχης και αὐτὴ ἡ αἴσθηση τῆς ἀναπόδραστης θέσης του ἀποτελοῦσε οὐσιαστικὸ μέρος τῆς αἴσθησης ταυτότητάς του. Ὅταν τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα κατάρρευσε, αὐτὴ ἡ αἴσθηση ταυτότητας κλονίστηκε και γεννήθηκε τὸ ἐπιταχτικὸ ἐρώτημα «Ποιὸς εἶμαι;» – ἢ ἀκριβέστερα «Πῶς ξέρω πῶς ἐγώ εἶμαι ἐγώ;». Αὐτὸ ἦταν τὸ ἐρώτημα πού τοποθέτησε, μέ φιλοσοφικὸ τρόπο, ὁ Ρενέ Ντεκάρτ. Ἡ ἀπάντησή του σ' αὐτὴ τὴν ἀναζήτηση μιᾶς ταυτότητας ἦταν: «'Αμφιβάλλω ἄρα σκέφτομαι· σκέφτομαι ἄρα ὑπάρχω». Ἡ ἀπάντηση αὐτὴ ἔθεσε ὅλη τὴν ἔμφαση στή βίωση τοῦ «'Εγώ» σάν ὑποκείμενο τῆς σκεπτικῆς δραστηριότητας, και δέν παρατήρησε ὅτι τὸ «'Εγώ» βιώνεται και στή διαδικασία τῆς συναισθηματικῆς και δημιουργικῆς δραστηριότητας.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ προσανατολίστηκε πρὸς τὴ δημιουργία τῆς βάσης γιὰ τὴν πλήρη βίωση τῆς ἀτομικότητας. Κάνοντας τὸ ἄτομο ἐλεύθερο πολιτικά και οἰκονομικά, διδάσκοντάς του νά σκέφτεται μόνο του και νά ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὴν αὐταρχικὴ πίεση, ἔλλιζε πῶς θά τόν βοηθοῦσε νά αἰσθάνεται «'Εγώ» μέ τὴν ἔννοια ὅτι εἶναι τὸ κέντρο και τὸ ἐνεργητικὸ ὑποκείμενο τῶν δυνάμεών του και ὅτι συνειδητοποιεῖ ἔτσι τόν ἑαυτό του. Μόνο μιὰ μειονότητα ὅμως ἔφτασε σ' αὐτὴ τὴ νέα βίωση τοῦ «'Εγώ». Γιὰ τὴν πλειοψηφία, ὁ ἀτομισμὸς δέν ἦταν παρὰ μιὰ μάσκα πού πίσω της κρυβόταν ἡ ἀπο-

τυχία τῆς ἀπόχτησης μιᾶς ἀτομικῆς αἰσθησης ταυτότητας.

Ἐναζητήθηκαν καί βρέθηκαν πολλά ὑποκατάστατα τῆς πραγματικῆς ἀτομικῆς αἰσθησης ταυτότητας. Τό ἔθνος, ἡ θρησκεία, ἡ τάξη καί τό ἐπάγγελμα χρησιμεύουν γιά νά προσφέρουν μιᾶ αἰσθηση ταυτότητας. «Εἶμαι Ἄμερικανός», «Εἶμαι διαμαρτυρόμενος», «Εἶμαι ἐπιχειρηματίας». Αὐτές εἶναι οἱ διατυπώσεις πού βοηθοῦν τόν ἄνθρωπο νά ζεῖ μιᾶ αἰσθηση ταυτότητας μετά τή διάλυση τῆς πρωτόγονης φυλετικῆς ταυτότητας, καί πρὶν ν' ἀποχτήσῃ ἀκόμα μιᾶ πραγματικῆ ἀτομικῆ αἰσθηση ταυτότητας. Αὐτές οἱ διαφορετικῆς ταυτοποιήσεις χρησιμοποιοῦνται συνήθως μαζί στή σύγχρονη κοινωνία. Ἐποτελοῦν, μέ μιᾶ εὐρύτερη ἔννοια, ὑποστασιακές ταυτότητες καί εἶναι ἀκόμα πῶς ἀποτελεσματικῆς ὅταν εἶναι ἀνάμιχτες μέ παλαιότερα φεουδαρχικά κατάλοιπα ὅπως συμβαίνει στίς Εὐρωπαϊκῆς χώρες. Στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες πού τά φεουδαρχικά λείψανα εἶναι ἐλάχιστα καί πού ὑπάρχει μεγάλη κοινωνική κινητικότητα, αὐτές οἱ ὑποστασιακές ταυτοποιήσεις εἶναι θέραινα λιγότερο ἀποτελεσματικῆς καί ἡ αἰσθηση τῆς ταυτότητας ἐξασφαλίζεται ὅλο καί περισσότερο ἀπό τό δίωμα τῆς ὁμοιομορφίας.

Στό βαθμό πού δέν εἶμαι διαφορετικός, στό βαθμό πού μοιάζω μέ τούς ἄλλους καί πού ἀναγνωρίζομαι ἀπ' αὐτούς σάν «ἐντάξει», μπορῶ νά αἰσθανθῶ τόν ἑαυτό μου σάν «Ἐγώ». Ἐγώ εἶμαι «ὅπως μέ θέλετε» – ὅπως τό τοποθέτησε ὁ Πιραντέλο στόν τίτλο ἑνός ἔργου του. Στή θέση τῆς προατομικῆς ταυτότητας τῆς πατριᾶς, ἀναπτύσσεται μιᾶ νέα ἀγελαία ὑπόσταση στήν ὁποία ἡ αἰσθηση τῆς ταυτότητας ἀπορρέει ἀπό τήν αἰσθηση τῆς ἀναμφισβήτητης ἐνοποίησης μέ τό πλῆθος. Τό ὅτι αὐτή ἡ ὁμοιομορφία καί ὁ κονφορμισμός συχνά δέν ἀναγνωρίζονται καθόλου καί καλύπτονται κάτω ἀπό τό προσωπεῖο τῆς ἀτομικότητας, δέν ἀλλάζει τά γεγονότα.

Τό πρόβλημα τῆς αἰσθησης τῆς ταυτότητάς μας δέν εἶναι, ὅπως τό ἐννοοῦν συχνά, ἕνα καθαρά φιλοσοφικό πρόβλημα, οὔτε ἕνα πρόβλημα πού ἀφορᾶ μόνο τό μυαλό καί τή σκέψη μας. Ἡ ἀνάγκη νά νιώσουμε μιᾶ αἰσθηση ταυτότητας πηγάζει ἀπό τίς ἴδιες τίς συνθήκες τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς καί εἶναι ἀντικείμενο πολύ ἔντονων προσπαθειῶν. Ἐπό τή στιγμή πού

κινδυνεύω νά τρελαθῶ χωρίς τήν αἴσθησι τοῦ «Ἐγώ», φτάνω νά κάνω ὅτιδήποτε προκειμένου ν' ἀποχτήσω τήν αἴσθησι αὐτή. Πίσω ἀπό τήν παθιασμένη ἐπιδίωξι τῆς κοινωνικῆς θέσης καί τῆς ὁμοιομορφίας, κρύβεται ἡ ἀνάγκη αὐτή πού συχνά εἶναι πολύ πιό ἐπιταχτική ἀπό τήν ἀνάγκη τῆς ἐπιβίωσης. Τί πιό φανερό ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἱκανοί νά διακινδυνέψουν τή ζωή τους, νά ἐγκαταλείψουν τήν ἀγάπη τους, νά παραιτηθοῦν ἀπό τήν ἐλευθερία τους, νά θυσιάσουν τίς ἴδιες τους τίς σκέψεις γιά νά ἀνήκουν στό κοπάδι, γιά νά εὐθυγραμμιστοῦν, ἀποχτώντας ἔτσι μιὰ αἴσθησι ταυτότητας, ἀκόμα καί ἀπατηλή.

Τό γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος διαθέτει λογική καί φαντασία, τόν ὀδηγεῖ στήν ἀνάγκη ὄχι μόνο νά ἔχει μιὰ ἀτομική αἴσθησι ταυτότητας, ἀλλά καί νά προσανατολίζεται διανοητικά μέσα στόν κόσμον. Ἡ ἀνάγκη αὐτή μπορεῖ νά παραβληθεῖ μέ τή διαδικασία τοῦ σωματικοῦ προσανατολισμοῦ πού ἀναπτύσσεται στά πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς καί ὀλοκληρώνεται ὅταν τό παιδί μπορεῖ νά περπατήσει μόνο του, ν' ἀγγίξει καί νά χειριστεῖ ἀντικείμενα ξέροντας τό τί εἶναι. Μέ τήν ἀπόκτησι ὁμως τοῦ βαδίσματος καί τῆς ὀμιλίας, δέν ἔχει γίνει παρά τό πρῶτο δῆμα πρὸς τήν κατεύθυνσι τοῦ προσανατολισμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος βλέπει νά τόν περιβάλλουν πολλά ἀνεξήγητα φαινόμενα καί καθὼς διαθέτει λογική, ἔχει ἀνάγκη νά βρεῖ κάποιο νόημα σ' αὐτά, νά τά συσχετίσει, ἔτσι πού νά τά κάνει καταληπτά καί νά μπορεῖ νά τά χειρίζεται στή σκέψι του. Ὅσο περισσότερον ἀναπτύσσεται ἡ λογική του, τόσο ἐπαρκέστερον γίνεται τό σύστημα τοῦ προσανατολισμοῦ του, δηλαδή τόσο περισσότερον προσεγγίζει τήν πραγματικότητα. Ἀλλά ἀκόμα καί ἂν τό πλαίσιο προσανατολισμοῦ ἑνός ἀτόμου εἶναι ἐντελῶς ἐξωπραγματικό, ἱκανοποιεῖ τήν ἀνάγκη του νά διαμορφώσει μιὰ εἰκόνα πού γι' αὐτόν ἔχει νόημα. Εἴτε πιστεύει στή δύναμη ἑνός τοτεμικοῦ ζώου, σ' ἕνα θεό τῆς βροχῆς ἢ στήν ἀνωτερότητα τῶν πεπερωμένων τῆς φυλῆς του, ἡ ἀνάγκη του γιά κάποιο πλαίσιο προσανατολισμοῦ ἱκανοποιεῖται. Εἶναι φανερό, πῶς ἡ εἰκόνα τοῦ κόσμου του, ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἀνάπτυξι τῆς λογικῆς καί τῆς γνώσης του. Παρά τό γεγονός ὅτι βιολογικά οἱ ἐγκεφαλικά διαστάσεις τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους ἔμειναν ἴδιες

για χιλιάδες γενιές, απαιτείται μιά μακρόχρονη εξέλιχτική διαδικασία για νά φτάσει κανείς στην *αντικειμενικότητα*, για νά αποκτήσει δηλαδή τήν ικανότητα νά βλέπει τή φύση, τά άλλα άτομα καί τόν έαυτό του όπως είναι, καί όχι παραμορφωμένα από τίς επιθυμίες καί τούς φόβους του. "Όσο περισσότερο αναπτύσσει ό άνθρωπος αυτή τήν αντικειμενικότητα, τόσο καλύτερη έπαφή έχει μέ τήν πραγματικότητα, τόσο περισσότερο ώριμάζει καί μπορεί νά δημιουργήσει έναν ανθρώπινο κόσμο πού μέσα του νά νιώσει άνετα. 'Η λογική είναι ή ικανότητα του ανθρώπου νά *συλλαμβάνει* τόν κόσμο μέ τή σκέψη του, σέ αντίθεση μέ τή νοημοσύνη πού είναι ή ικανότητα του ανθρώπου νά *χειρίζεται* τόν κόσμο μέ τή βοήθεια τής σκέψης. 'Η λογική είναι τό εργαλείο πού έχει ό άνθρωπος για νά φτάσει στην αλήθεια, ενώ ή νοημοσύνη είναι τό εργαλείο πού του επιτρέπει νά *χειρίζεται* τόν κόσμο μέ μεγαλύτερη επιτυχία. 'Η πρώτη ιδιότητα είναι καθαρά ανθρώπινη, ή δεύτερη ανήκει καί στό ζωικό μέρος του ανθρώπου.

'Η λογική είναι μιά ιδιότητα πού χρειάζεται άσκηση για νά αναπτυχθεί καί είναι άδιαίρετη. Μ' αυτό θέλω νά πω πως ή ικανότητα για αντικειμενικότητα αφορά άξεχώριστα τή γνώση τής φύσης όσο καί τή γνώση του ανθρώπου, τής κοινωνίας καί του έαυτού μας. "Όταν ζει κανείς μέ αυταπάτες σχετικά μ' ένα τομέα τής ζωής, ή λογική του ικανότητα περιορίζεται ή μειώνεται κι έτσι έμποδίζεται καί ή χρήση τής λογικής του στους άλλους τομείς. 'Απ' αυτήν τήν άποψη, ή λογική είναι σαν τήν αγάπη. "Όπως ή αγάπη είναι ένας προσανατολισμός πού αφορά όλα τά αντικείμενα καί είναι άσυμβίβαστη μέ τόν περιορισμό σέ ένα αντικείμενο, έτσι καί ή λογική είναι μιά ανθρώπινη ιδιότητα πού πρέπει νά *αγκαλιάσει* ολόκληρο τόν κόσμο του ανθρώπου.

'Η ανάγκη για ένα πλαίσιο προσανατολισμού υπάρχει σέ δυό επίπεδα. 'Η πρώτη καί πιό θεμελιακή ανάγκη μας είναι νά έχουμε κάποιο πλαίσιο αναφοράς ανεξάρτητα από τό αν είναι σωστό ή λαθεμένο. "Όταν ό άνθρωπος δέν έχει ένα υποκειμενικά ικανοποιητικό πλαίσιο προσανατολισμού, δέν μπορεί νά ζήσει μέ ψυχική υγεία. Σέ δεύτερο επίπεδο βρίσκεται ή ανάγκη μας νά *έρθουμε σ' έπαφή* μέ τήν πραγματικότητα μέσω

της λογικής, νά συλλάβουμε τόν κόσμο αντικειμενικά. Ἡ ἀνάγκη ὅμως της ἀνάπτυξης αὐτῆς της λογικής, δέν εἶναι τόσο ἄμεση ὅσο ἡ ἀνάγκη κάποιου πλαισίου προσανατολισμοῦ, δεδομένου ὅτι στή δεύτερη περίπτωση τό ζητούμενο δέν εἶναι ἡ ψυχική ὑγεία, μά ἡ εὐτυχία καί ἡ γαλήνη. Αὐτό φαίνεται πολύ καθαρά ἂν μελετήσουμε τή λειτουργία της ἐκλογίκευσης. "Ὅσο ἀνήθικη ἢ παράλογη κι ἂν εἶναι μιά πράξη, ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται μίαν ἀκατανίκητη ἀνάγκη νά τήν ἐκλογικεύσει, ν' ἀποδείξει δηλαδή στόν ἑαυτό του καί στους ἄλλους πώς ἡ πράξη του χαρακτηρίζεται ἀπό νοημοσύνη, κοινό νοῦ ἢ τουλάχιστον συμβατική ἠθική. Δέ διστάζει νά ἐνεργήσει παράλογα, μά τοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο ν' ἀφήσει τήν πράξη του χωρίς τήν κάλυψη μιᾶς λογικοφανοῦς αἰτιολόγησης.

"Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἦταν μόνο μιά ἄυλη νόηση, θά πετύχαινε τό σκοπό του μέσα ἀπό ἕνα περιεχτικό σύστημα σκέψης. Μά δεδομένου ὅτι εἶναι ἕνα ὄν προικισμένο ὄχι μόνο μέ πνεῦμα ἀλλά καί σῶμα, ὀφείλει ν' ἀνταποκριθεῖ σ' αὐτή τή δυσπλοστασία της ὑπαρξῆς του ὄχι μόνο μέ τή σκέψη ἀλλά μέ τή συνολική διαδικασία της βίωσης, μέ τά συναισθήματα καί τίς πράξεις του. Γι' αὐτό καί ἕνα ἱκανοποιητικό σύστημα προσανατολισμοῦ περιλαμβάνει ὄχι μόνο διανοητικά στοιχεῖα, ἀλλά στοιχεῖα συναισθήματος καί διαίσθησης πού ἐκφράζονται στή σχέση μέ ἕνα ἀντικείμενο προσήλωσης.

Οἱ ἀπαντήσεις πού μποροῦν νά δοθοῦν στήν ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιά ἕνα σύστημα προσανατολισμοῦ καί ἕνα ἀντικείμενο προσήλωσης διαφέρουν πολύ σέ περιεχόμενο καί μορφή. Μπορεῖ νά εἶναι πρωτόγονα συστήματα ὅπως ὁ ἀνιμισμός καί ὁ τοτεμισμός, ὅπου τά φυσικά ἀντικείμενα ἢ οἱ πρόγονοι ἀποτελοῦν ἀπαντήσεις στήν ἀναζήτηση ἑνός νοήματος ἀπό τόν ἄνθρωπο. Μπορεῖ νά εἶναι ἐξωθειστικά συστήματα, ὅπως ὁ Βουδισμός, πού ὀνομάζονται συνήθως θρησκευεῖς, ἂν καί στή βασική μορφή τους δέν ὑπάρχει ἔννοια τοῦ Θεοῦ. Μπορεῖ τέλος νά εἶναι καθαρά φιλοσοφικά συστήματα, ὅπως ὁ Στωικισμός, καί μπορεῖ νά εἶναι καί τά μονοθειστικά θρησκευτικά συστήματα πού δίνουν μιά ἀπάντηση στήν ἀναζήτηση τοῦ νοήματος ἀπό τόν ἄνθρωπο σέ ἀναφορά μέ τήν ἔννοια τοῦ Θεοῦ.

"Ὅποιο κι ἂν εἶναι ὅμως τό περιεχόμενό τους, ἀπαντοῦν ὅλα

στήν ανάγκη του ανθρώπου νά έχει όχι μόνο ένα σύστημα σκέψης αλλά κι ένα αντικείμενο προσήλωσης πού νά δίνει νόημα στην ύπαρξή του και στή θέση του μέσα στον κόσμο. Μόνο ή ανάλυση τών διάφορων μορφών θρησκείας μπορεί νά δείξει ποιές απαντήσεις είναι καλύτερες και ποιές αποτελούν κακές λύσεις στό πρόβλημα τής αναζήτησης του νοήματος και ενός αντικειμένου προσήλωσης από τον άνθρωπο, κρίνοντας πάντα τό «καλύτερο» ή τό «χειρότερο» από τήν άποψη τής ανθρώπινης φύσης και τής ανάπτυξής του.

Μιλώντας για τίς διάφορες ανάγκες του ανθρώπου όπως προκύπτουν από τίς συνθήκες τής ύπαρξής του, προσπάθησα νά δείξω πώς πρέπει νά ικανοποιηθούν μέ κάποιο τρόπο, αλλιώς ο άνθρωπος κινδυνεύει νά τρελαθεί. Υπάρχουν όμως διάφοροι τρόποι μέ τούς όποιους μπορούν νά ικανοποιηθούν αυτές οί ανάγκες· ή διαφορά άνάμεσα σ' αυτούς τούς τρόπους συνίσταται στή διαφορά τής καταλληλότητάς τους για τήν ανάπτυξη του ανθρώπου. Η ανάγκη για σχέση μπορεί νά ικανοποιηθεί μέ τήν ύποταγή ή τήν κυριαρχία· αλλά μόνο μέ τήν αγάπη ικανοποιείται μιá άλλη ανθρώπινη ανάγκη – ή ανάγκη τής ανεξαρτησίας και τής άκεραιότητας του έαυτου. Η ανάγκη για ξεπέραςμα μπορεί νά ικανοποιηθεί και μέ τή δημιουργικότητα και μέ τήν καταστροφικότητα· μόνο ή δημιουργικότητα όμως δίνει χαρά, ένω ή καταστροφικότητα προκαλεί πόνο σέ μās και στους άλλους. Η ανάγκη του ριζώματος μπορεί νά ικανοποιηθεί μέ παλινδρόμηση και προσήλωση στή φύση και τή μητέρα ή προοδευτικά μέ τήν πλήρη γέννηση μέσα σέ μιá άλληλεγγύη και ένωση. Και έδω πάλι, μόνο στή δεύτερη περίπτωση προστατεύεται ή άτομικότητα και ή άκεραιότητα. Ένα πλαίσιο προσανατολισμοϋ μπορεί νά είναι παράλογο ή λογικό· μόνο τό λογικό όμως μπορεί νά χρησιμεύσει σαν βάση για τήν ανάπτυξη και τήν άνθιση όλόκληρης τής προσωπικότητας. Η αίσθηση τής ταυτότητας μπορεί νά εξασφαλιστεί ίσως μέ πρωτόγονους δεσμούς μέ τή φύση ή τή φυλή, μέ προσχώρηση σέ μιá ομάδα ή, αντίθετα, μέ τήν πλήρη και δημιουργική ανάπτυξη του άτομου. Κι έδω πάλι, μόνο στή δεύτερη περίπτωση μπορεί ο άνθρωπος νά φτάσει σέ μιá αίσθηση χαράς και δύναμης.

Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς διάφορες ἀπαντήσεις εἶναι ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ψυχική ὑγεία καί τήν ψυχασθένεια, ἀνάμεσα στόν πόνο καί τή χαρά, τή στασιμότητα καί τήν ἀνάπτυξη, τή ζωή καί τό θάνατο, τό καλό καί τό κακό. Ὅλες οἱ ἀπαντήσεις πού μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν σάν καλές, ἔχουν σάν κοινό γνώρισμα τό γεγονός ὅτι συμφωνοῦν μέ τήν ἴδια τή φύση τῆς ζωῆς, πού εἶναι ἡ συνεχῆς γέννηση καί ἡ ἀνάπτυξη. Ὅλες οἱ ἀπαντήσεις πού μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν σάν κακές, ἔχουν σάν κοινό γνώρισμα τήν ἀντίθεσή τους μέ τή φύση τῆς ζωῆς, τό γεγονός ὅτι ὀδηγοῦν στήν ἀποτελμάτωση καί ἐνδεχόμενα στό θάνατο. Καί πραγματικά, τή στιγμή πού γεννιέται ὁ ἄνθρωπος, ἡ ζωή τοῦ θέτει ἓνα ἐρώτημα, τό ἐρώτημα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Σ' αὐτό τό ἐρώτημα πρέπει ν' ἀπαντάει κάθε στιγμή τῆς ζωῆς του. Πρέπει νά ἀπαντάει αὐτός, ὄχι τό σῶμα ἢ τό μυαλό του, μά αὐτός, τό πραγματικό ἄτομο, τά πόδια καί τά χέρια του, τά μάτια του, τό στομάχι του, τό μυαλό του, τό συναίσθημά του, τό πραγματικό του – καί ὄχι τό φανταστικό ἢ ἀφηρημένο – ἄτομο. Ὁ ἀριθμός τῶν ἀπαντήσεων στό ἐρώτημα τῆς ὑπαρξης εἶναι περιορισμένος. Τίς ἀπαντήσεις αὐτές τίς βρισκουμε στήν ἱστορία τῶν θρησκειῶν, ἀπό τίς πιό πρωτόγονες ὡς τίς ὑψηλότερες. Τίς βρισκουμε καί στήν ποικιλία τῶν χαρακτήρων, ἀπό τήν πιό δυνατή ψυχική ὑγεία ὡς τήν πιό βαθιά ψύχωση.

Στίς παραπάνω παρατηρήσεις μου προσπάθησα νά σκιαγραφήσω αὐτές τίς διάφορες ἀπαντήσεις, θεωρώντας πώς τό κάθε ἄτομο ἐκπροσωπεῖ ὀλόκληρη τήν ἀνθρωπότητα καί τήν ἐξέλιξή της. Συναντᾶμε ἄτομα πού ἐκπροσωποῦν τόν ἄνθρωπο στό πιό πρωτόγονο ἐπίπεδο τῆς ἱστορίας, καί ἄλλα πού ἐκπροσωποῦν τό ἀνθρώπινο εἶδος ὅπως θά εἶναι σέ χίλια χρόνια.

Εἶπα πώς ἡ ἀπάντηση στή ζωή πού ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης ὀδηγεῖ στήν ψυχική ὑγεία. Ὡστόσο, αὐτό πού συνήθως ἐννοεῖται μέ τήν ψυχική ὑγεία εἶναι κάτι ἀρνητικό, ὄχι θετικό. Ἐννοοῦμε βασικά τήν ἀπουσία τῆς ἀρρώστιας καί ὄχι τήν παρουσία τῆς εὐεξίας. Ἄλλωστε, πολύ λίγος λόγος γίνεται στήν ψυχιατρική καί ψυχολογική φιλολογία πάνω στό τί συνθέτει τήν εὐεξία.

Ἐγὼ θά περιέγραφα τήν εὐεξία σάν τήν *ικανότητα* νά εἶμαστε δημιουργικοί, εὐαίσθητοι καί ν' ανταποκρινόμαστε· νά εἶμαστε ἀνεξάρτητοι καί ἐνεργητικοί καί χάρη σ' αὐτά τά δυό, ν' ἀποτελοῦμε ἓνα μέ τόν κόσμο. Νά μᾶς ἐνδιαφέρει τό εἶμαι κι ὄχι τό ἔχω· νά χαιρόμαστε πού ζοῦμε καί νά θεωροῦμε τή δημιουργική βίωση σάν μοναδικό σκοπό τῆς ζωῆς. Ἡ εὐεξία δέν εἶναι μιὰ φανταστική ὑπόθεση στό μυαλό ἑνός ἀνθρώπου. Ἐκφράζεται μ' ὀλόκληρο τό σῶμα του, στόν τρόπο πού περπατάει καί μιλάει, στό μυϊκό του τόνο.

Βέβαια, γιά νά πετύχει κανεῖς αὐτό τό στόχο πρέπει ν' ἀγωνιστεῖ ἐναντία σέ πολλές βασικές τάσεις τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ. Θ' ἀναφερθῶ σύντομα σέ δύο μόνο. Ἡ μιὰ εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ διαχωρισμοῦ ἀνάμεσα στή νόηση καί τό συναίσθημα μιὰ ἰδέα πού ἔχει ἐπικρατήσει παντοῦ ἀπό τόν Ντεκάρτ ὡς τόν Φρόντ. Σ' ὄλο αὐτό τό σύστημα (πού ἔχει βέβαια καί ἐξαιρέσεις) ὑποστηρίζεται ἡ ὑπόθεση πώς μόνο ἡ νόηση εἶναι λογική, καί πώς τό συναίσθημα εἶναι, ἀπό τή φύση του παράλογο. Ὁ Φρόντ ὑποστήριξε πολύ ξεκάθαρα τήν ὑπόθεση αὐτή, λέγοντας πώς ἡ ἀγάπη εἶναι ἀπό τήν ἴδια τῆς τῆ φύση νευρωσική, παιδική, παράλογη. Ὁ σκοπός του ἄλλωστε ἦταν νά βοηθήσει τόν ἀνθρώπο νά πετύχει στήν καθυπόταξη τοῦ παράλογου συναίσθηματος ἀπό τή διάνοηση. Ἡ, γιά νά τό ποῦμε μέ τά δικά του λόγια: «Ἐκεῖ πού ἦταν τό Ἐκεῖνο θά εἶναι τό Ἐγώ». Κι ὁμως, αὐτό τό δόγμα τοῦ διχασμοῦ ἀνάμεσα στό συναίσθημα καί τή σκέψη δέν ἀντιστοιχεῖ στήν πραγματικότητα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης καί δρᾶ καταστροφικά στήν ἀνθρώπινη ἀνάπτυξη. Δέν μπορούμε νά καταλάβουμε ἀπόλυτα τόν ἀνθρώπο, οὔτε νά φτάσουμε στήν εὐεξία ἂν δέν ξεπεράσουμε αὐτή τήν ἰδέα τοῦ διχασμοῦ, ἂν δέν ἀποδώσουμε στόν ἀνθρώπο τήν ἀρχική του ἐνότητα καί ἂν δέν ἀναγνωρίσουμε πώς ὁ διχασμός ἀνάμεσα στό συναίσθημα καί τή σκέψη, τό σῶμα καί τό μυαλό, δέν εἶναι παρά προῖόν τῆς δικῆς μας σκέψης καί δέν ανταποκρίνεται στήν πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου.

Τό ἄλλο ἐμπόδιο πού μᾶς κλείνει τό δρόμο πρός τήν εὐεξία καί πού ἔχει βαθιές ρίζες στό πνεῦμα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, εἶναι ἡ ἐκθρόνιση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τή ἀνώτερη θέση του. Ὁ

δέκατος ἔνατος αἰώνας διακήρυξε πώς «Ὁ Θεός εἶναι νεκρός»· ὁ εἰκοστός θά μπορούσε νά φωνάξει πώς «ὁ Ἄνθρωπος εἶναι νεκρός». Τά μέσα ἔχουν γίνει σκοποί, ἡ παραγωγή καί ἡ κατανάλωση πραγμάτων ἀποτελοῦν τό στόχο τῆς ζωῆς, στόν ὁποῖο ὑποτάσσεται ἡ βίωση. Παράγουμε πράγματα πού ἐνεργοῦν σάν ἄνθρωποι καί ἄνθρώπους πού ἐνεργοῦν σάν πράγματα. Ὁ ἄνθρωπος μετέβαλε τόν ἑαυτό του σέ ἀντικείμενο καί λατρεύει τά ἴδια τά κατασκευάσματά του· ἔχει ἀποξενωθεῖ ἀπό τόν ἑαυτό του κι ἔχει παλινδρομήσει στήν εἰδωλολατρία, ἀκόμα κι ὅταν χρησιμοποιεῖ τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἔμερσον εἶχε δεῖ ἀπό τότε πώς «τά πράγματα εἶναι στή σέλα καί καβαλᾶνε τήν ἀνθρωπότητα». Σήμερα εἴμαστε πολλοί πού τό βλέπουμε αὐτό. Ἔτσι, ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά νά γνωρίσουμε τήν εὐτυχία, εἶναι νά βάλουμε ξανά τόν ἄνθρωπο πάνω στή σέλα.

